DOI: 10.19195/0137-1150.163.25

ELŻBIETA TYSZKOWSKA-KASPRZAK

Uniwersytet Wrocławski, Polska

elzbieta.tyszkowska-kasprzak@uwr.edu.pl

Staruszkowie w opowiadaniach Jurija Mamlejewa (cykl *Koniec wieku*)

Współczesna filozofia rozpatruje problem starości jako nieodłączny element ontologii człowieka¹. Postmoderniści wspominają o starości w kontekście procesów dekonstrukcji norm życia społecznego, zacierania różnic wiekowych, przewidywania procesów starzenia się przy pomocy biotechnologii². Widoczny jest nacisk na społeczne i osobowościowe, w tym cielesne, uwarunkowania starości. Francuski psychoanalityk Jacques Lacan wspomina o starości w związku z ludzką cielesnością. Według niego ciało, w tym i ciało starzejącego się człowieka, jest mapą, która z upływem lat wypełnia się socjokulturowymi znakami i kodami³. Z kolei Maurice Merleau-Ponty traktuje ciało jako najważniejszą część identyfikacji człowieka i jednocześnie medium w odbiorze świata⁴. Można więc założyć, że wraz z jego zmianami związanymi z wiekiem następuje też reorientacja w samoświadomości człowieka i jego kontaktu z otoczeniem. José Ortega y Gasset rozważania o starości sprowadza do problematyki społecznej i psychologicznej, koncentrując uwagę przede wszystkim na konflikcie pokoleń i opozycji stare–nowe⁵. Jean Baudrillard w *Systemie rzeczy* (*Le système des objets*, 1968) zauważa tendencję współczesnych społeczeństw do wypierania ze świadomości upływu

¹ O problemie starości w klasycznej filozofii pisze Henryk Majkrzak. Zob. H. Majkrzak SCJ, *Starość człowieka jako problem filozoficzny w myśli klasycznej*, „Człowiek w Kulturze” 14 (2002), <http://www.gilsonociety.pl/app/download/8824594/H.+Majkrzak,+Starość+jako+problem+filozoficzny+w+myśli+klasycznej,+s.+199-209.pdf> [dostęp: 2.05.2015].

² М.Э. Елютина, *Современный дискурс социальной геронтологии*, Саратов 2003, s. 12–18.

³ Ж. Лакан, „*Стадия зеркала*” и другие тексты, tłum. А. Абрамовой, Париж 1992, s. 156.

⁴ М. Мерло-Понти, *Око и дух*, tłum. А.В. Густыря, Москва 1992, s. 132.

⁵ J. Ortega y Gasset, *Bunt mas*, tłum. P. Niklewicz, Warszawa 2002, <https://filspol.files.wordpress.com/2009/10/ortega-y-gasset-jose-bunt-mas.pdf> [dostęp: 2.05.2015].

czasu, co wiązać można z odsuwaniem myśli o starości oraz ukrywaniem jej symptomów⁶.

Wśród współczesnych myślicieli rosyjskich temat starości poruszają Tamara Karatajewska i Aleksandr Szatałow w pracy *Философские аспекты геронтологии* (1978), w której na plan pierwszy wysuwają społeczny aspekt funkcjonowania osób starszych⁷. Podobne podejście do zagadnienia starzenia się obserwujemy w rozważaniach Walerija Alpierowicza, któremu bliskie są poglądy interakcjonistów⁸. W ramach hermeneutyki socjologicznej rozpatruje problem starości Marina Jelutina⁹, a rozważania Konstantina Pigrowa lokują się w kręgu myśli egzystencjalistycznej¹⁰.

Już z tej skromnej prezentacji poglądów współczesnych filozofów na zagadnienie starości wyłania się tendencja do ujmowania problemu w ramach kwestii społecznych w dobie ponowoczesności, globalizacji, zdobyczy cywilizacyjnych.

Na tym tle zdecydowanie wyróżnia się obraz starości w prozie współczesnego rosyjskiego filozofa i pisarza Jurija Mamlejew, który przenosi akcent z problematyki socjalnej i psychologicznej na rozważania natury metafizycznej.

Obraz staruszki w literaturze rosyjskiej po raz pierwszy włączył do kontekstu metafizycznego Aleksandr Puszkina, który w *Damie pikowej* (*Пиковая дама*, 1834) w postaci starej hrabiny personifikował nieubłagany los, przeznaczenie. Również w *Kociu Letajewie* (*Котик Лемаев*, 1914–1915) Andrieja Bielego wielokrotnie pojawia się obraz staruszki, w którym autor prezentuje starość jako stan „poza-cieleśny”, zachowujący pierwotną beztroskę świadomości. „Jest to jednocześnie obraz nieświadomości stale tkwiącej w pamięci, jak też wszechogarniającego bezruchu”¹¹.

W XX wieku obraz staruszki bodaj najczęściej pojawia się w utworach Daniła Charmsa i wiąże się z tematem tragizmu ludzkiej egzystencji, skończoności bytu, nieśmiertelności. Najdobitniej pytania te wybrzmiały w opowieści *Starucha* (*Старуха*, 1939), w której pisarz wykorzystał postać starej kobiety do zilustrowania tragicznego poglądu na absurdalny byt z jego odwiecznymi zagadkami, przeciwstawił świat ziemski wieczności¹². W utworze Charmsa me-

⁶ Ж. Бодрийяр, *Система вещей*, tłum. С. Зенкина, Москва 2001, <http://yanko.lib.ru/books/philosoph/ baudrillard-le-systeme-des-objets.htm> [dostęp: 2.05.2015].

⁷ Т.В. Карсаевская, А.Т. Шаталов, *Философские аспекты геронтологии*, Москва 1978.

⁸ В.Д. Альперович, *Геронтология. Старость: социокультурный портрет*, Москва 1998.

⁹ М.Э. Елютина, *Современный дискурс...*

¹⁰ К.С. Пигров, *Экзистенциальный смысл настоящей старости*, [w:] *Философия старости: геронтология*, wyd. 24, Санкт-Петербург 2002, http://anthropology.ru/ru/texts/pigrov/gerontos_01.html [dostęp: 2.05.2015].

¹¹ М. Ямпольский, *Беспамятство как исток*, Москва 1998, s. 85.

¹² W utworze Charmsa trudno nie zauważyć intertekstualnych odniesień do *Damy pikowej* Puszkina, przy czym klasyczny obraz ulega tu trywializacji — Hermanowi dama pikowa ukazuje się po śmierci i w podniosłej atmosferze ujawnia mu tajemnicę; u Charmsa brudna martwa staruszka pełnie po pokoju bohatera, gubiąc po drodze sztuczną szczękę.

tafizyczne idee wyłaniają się z obrazu świata pełnego alogizmów i dysonansów, gdzie rzeczywistość przeplata się z fantastyką i groteską. Podobną wymowę ma trzeci utwór z cyklu *Przypadki* (*Случаи*, 1934–1939), w którym kolejne staruszki wypadają z okna i rozbijają się, a także *Śmierć staruszka* (*Смерть старушка*, 1936), gdzie umieranie jest ukazane jako pozbywanie się cielesności — wypadanie różnych przedmiotów z ciała starca prowadzi do jego śmierci.

Postać staruszki/staruszka w takiej perspektywie można rozpatrywać jako alegorię, personifikację śmierci, umierania¹³. Podobne pojmowanie starości jest bliskie poglądom Martina Heideggera, który ludzkie życie określił jako bycie-ku-śmierci, a starość jest według niego stanem przejścia od życia do śmierci¹⁴. W Charmsowskich przedstawieniach śmierci widoczne są też fascynacje autora filozofią Wschodu, szczególnie buddyzmem.

Jurij Mamlejew swoje poglądy oparł również na filozofii Wschodu, przede wszystkim wedance i adwajtawedance. Uważa się go za twórcę nurtu realizmu metafizycznego we współczesnej literaturze rosyjskiej¹⁵. Był prezydentem Klubu Realizmu Metafizycznego działającego przy Centralnym Domu Literatów¹⁶. Utwory powstające w tym nurcie wychodzą poza epistemologiczny horyzont literackiego obrazowania, ciężąc ku przedstawieniu człowieka jako medium w ukazaniu transcendencji bytu. Ontyczna struktura świata przedstawionego w dziele literackim służy tu prezentacji kwestii metafizycznych¹⁷.

Timofiej Rieszetow w posłowie do filozoficznych rozważań Mamlejewa *Судьба бытия* (1997¹⁸) podkreśla ważną cechę poglądów pisarza:

W odróżnieniu od większości współczesnych autorów ezoterycznych, których twórczość jest rezultatem prostego przetworzenia, analizy, a następnie syntezy już istniejących teorii oraz systemów i w rzeczywistości, stanowi kolejną interpretację tego samego, przekaz innymi słowami cudzych poglądów i objawień, metafizyka Mamlejewa zawiera coś rzeczywiście nowego, wcześniej przez nikogo niezbadanego i nieopisanego¹⁹.

A „метафизический реализм” он предполагает соединение реализма не с фантастикой, а с наличием метафизических знаний, или с прозрением, с визионерством.

¹³ Zob. M. Ямпольский, *Беспамятство...*, s. 39.

¹⁴ M. Heidegger, *Bycie i czas*, tłum. B. Baran, Warszawa 1994, s. 182.

¹⁵ Niektórzy literaturoznawcy określają prozę Mamlejewa jako surrealistyczną. Zob. np. Л. Шевченко, *Русская проза трех последних десятилетий (70–90 годы XX века)*, Kielce 2002, s. 233–236.

¹⁶ Klub Realizmu Metafizycznego działający przy Centralnym Domu Literatów zrzesza pisarzy, poetów, eseistów tworzących w nurcie realizmu metafizycznego. Są to m.in.: Lew Anninski, Anatolij Kim, Wiktor Jerofiejew, Władimir Makanin, Jewgienij Riejn, Natalia Wasilenko, Siergiej Sibircew (przewodniczący klubu), Roman Sienczin, Olga Sławnikowa.

¹⁷ Zob. H. Czubała, *Realizm metafizyczny. Literatura w poszukiwaniu formy pojemnej*, Kraków 2009, s. 13–16.

¹⁸ Rozprawa powstała w latach sześćdziesiątych XX wieku, a w Rosji została wydana po raz pierwszy w 1997 roku.

¹⁹ Т. Решетов, *Метафизика Мамлеева*, [w:] Ю. Мамлеев, *Судьба бытия*, Москва 2006, s. 249 (tłum. moje — E.T.-K.).

Иными словами, это — реализм с проникновением в иной мир, без присущей фантастике жанровой условности, без выдумывания²⁰.

Sam Mamlejew tak mówił o początkach swoich poszukiwań duchowych i działalności w kulturalno-literackich kręgach Moskwy lat pięćdziesiątych–sześćdziesiątych XX wieku, kiedy założył ezoteryczne kółko „Секта Мистыков Сексуальных”, zwane też „Zaułkiem Jużyńskim”²¹:

Наша история, связанная с Южинским переулком, начиналась во времена господства тупого атеизма. Первой нашей целью было восстановление связи с Традицией и попытка ее творческого переосмысления. Почему именно так? [...] Шок от нашей онтологической ситуации был настолько сильным, что возникло стремление самим переосмыслить все, что было в духовных учениях прошлого. [...] Многие искания были по линии всех мировых духовных традиций, в подоснове которых нам виделась единая мудрость, которая в значительной степени объединяет основные истины аутентичных традиций. Искали самые глубинные основы — то, что содержалось в писаниях Майстера Экхарта, Климента Александрийского, Веданте и Адвайта-Веданте. [...] Все мы находились в условиях атеистического гроба и это придавало нашим исканиям особый оттенок метафизического радикализма. Такое случается, когда человек оказывается в тюрьме. Мы хотели прорваться дальше, не порывая с Традицией, продолжать ее в другом плане и пытаться соединить „несоединимое”²².

W literackiej twórczości Mamlejewa na plan pierwszy wysuwa się problem poznania świata i człowieka w oparciu o transcendentne metafizyczne podstawy bytu i wewnętrznego *Ja* człowieka²³. Pisarz przedstawia jednostkę i rzeczywistość w sposób, który sugeruje istnienie innego świata i odsłania ukryty sens bytu. Jego bohaterowie ukazani są poprzez ich wewnętrzne *Ja*, które dąży do poznania Absolutu jako najwyższego uosobienia człowieka. Rzeczywistość z jej bytowymi realiami jest tłem prezentacji metafizycznej filozofii autora z odwiecznymi pytaniami o istotę bytu, skończoność egzystencji, nieśmiertelność i wieczność.

Мои герои — писал Mamlejew — выходят в неизвестное, в иные, запредельные сферы, [...] они просто люди задавшие себе вопросы, на которые разум не в состоянии ответить. Я всегда подчеркивал, что многие мои герои кажутся монстрами именно потому, что они перешли границу возможного, они носители тайных, неизвестных сил, которые хранятся — непознанные — в глубине каждого из нас²⁴.

²⁰ *В потустороннем мире все по нотам разложено*, Интервью с Юрием Мамлеевым, „Перемены” 28.06.2012, <http://www.peremeny.ru/blog/12153> [dostęp: 8.04.2015].

²¹ Nazwa ta wiąże się z adresem mieszkania Mamlejewa, gdzie odbywały się spotkania kółka.

²² „Теперь поговорим о тьме”, Интервью с Юрием Мамлеевым, „Элементы” 2000, nr 2, <http://arcto.ru/article/418> [dostęp: 14.04.2015].

²³ Temat życia i śmierci, bytu i pozabytu sprawia, iż twórczość Mamlejewa często jest rozpatrywana w powiązaniu z dziełami Dostojewskiego. Zob. np.: Р.Н. Семыкина, *Метафизика инобытия в творчестве Ф.М. Достоевского и Ю.В. Мамлеева*, „Ползуновский вестник” 2005, nr 3, s. 244–247; С.Е. Трунин, *Рецепция Ф.М. Достоевского в романе Ю.В. Мамлеева „Блуждающее время”*, „Научные труды Кафедры русской литературы БГУ” 2004, nr 3, s. 265–271.

²⁴ Ю. Мамлеев, „Мои герои задаются вопросами, на которые разум не в состоянии ответить”. Беседу веда Л. Лаврова, [w:] *идет, Судьба бытия. За пределами индуизма и буддизма*, Москва 2006, s. 163. Pierwodruk: „Литературная газета” 1994, nr 7.

Дорога в бездну martwe ciało staruszka Pitonowa przyciąga ludzi tak silnie, że rozkopują jego grób; w utworze *Прыжок в гроб* staruszka Jekatierina za życia kładzie się w trumnie, a jej bliscy mają wątpliwości, czy już zmarła, czy jeszcze żyje; w utworze *Случай в могиле* staruszek słyszy śpiew dobywający się z mogił, tytułowi bohaterowie opowiadania *Люди могил* widywani są wyłącznie na cmentarzu i nikt nie wie, czy są żywi, czy martwi.

Ta niejednoznaczność jest ilustracją pojmowania śmierci w hinduizmie — gdy ciało umiera, nie umiera jaźń (*džiwa*). Zrozumienie tajemnicy śmierci polega na uświadomieniu sobie ukrytej w sercu Najwyższej Jaźni, co można osiągnąć poprzez medytację i łaskę. Rozpoznanie Jaźni eliminuje śmierć. Owo uświadomienie, określane jako *moksza* (wyzwolenie), wyzwala człowieka od wędrówki narzuconej przez życiową *karmę* (działanie) oraz od *samsary* (nieskończonego kręgu narodzin, śmierci i ponownego narodzenia). Jednostki, które przed śmiercią nie uświadomią sobie Jaźni, rodzą się ponownie bądź wracają na niższy szczebel ewolucji zgodnie z miejscem wyznaczonym im przez *karmę*, czyli przez dokonane w życiu czyny. Jednostki, które umierają świadome Jaźni, wyzwalają się z koła narodzin i śmierci, osiągając wieczny pokój. Dzięki świadomości stają się nieśmiertelne²⁸.

Postaci Mamlejewa, mimo że umierają, nadal żyją, ponieważ wyższy wymiar osobowy (*džiwa*) nie umiera w momencie śmierci. Jednak w odróżnieniu od hinduizmu, w którym mowa jest o przybieraniu przez *dżiwę* nowej cielesnej postaci, bohaterowie rosyjskiego pisarza pozostają w swojej dawnej powłoce cielesnej. Stanowi ona niższy poziom samoświadomości (wyżej jest intelekt, umysł, pragnienia i najwyżej Jaźń) i w wyglądzie starców często akcentowana jest nikczemność, marność: „появился невзрачный старичок, рваненький, лохматенький, совсем какой-то изношенный, потертый, весь в пятнах”²⁹.

Cielesność według pisarza „jest skrajnym wyrazem absolutu doprowadzonego do granicy, za którą trudno wyobrazić sobie świat wyrażony dosadniej”³⁰. Pod tą cielesnością ukrywa się metafizyczna istota człowieka, jego inny, transcendentny wymiar. Sam Mamlejew proces odkrywania transcendencji przez swoich bohaterów określał jako „niepojętą podróż z naszego absolutu do innego absolutu”³¹.

W utworze *Валюта* zarysowana jest sytuacja zgodna z realiami Rosji lat dziewięćdziesiątych, kiedy z powodu braku pieniędzy w niektórych przedsiębiorstwach wypłacano równowartość pensji w towarze. Na bazie tego faktu pisarz

²⁸ Zob. np. K.P. Kramer, *Śmierć w różnych religiach świata*, tłum. M. Chojnacki, Kraków 2007, s. 47–68.

²⁹ Ю. Мамлеев, *Валюта*, [w:] *idem, Черное зеркало...*, s. 89. Na związek cielesności z metafizyką w utworach Mamlejewa zwraca uwagę Galina Niefagina. Zob. Г. Нефagina, *Русская проза конца XX века*, Москва 2003, s. 217–221; *eadem, Штрихи и пунктиры русской литературы XX века*, Минск-Слупск 2008, s. 71–78.

³⁰ ...Теперь поговорим о тьме...

³¹ *Ibidem*.

tworzy makabryczno-groteskową fabułę: bohater — Boris Suczkow otrzymał wypłatę trumnami, a ponieważ miał kłopoty z ich zbyciem, przechowywał je w skromnym pokoju w *komunalce*. Pod wpływem opinii sąsiada rodzina bohatera nabrała podejrzeń, że jedna z trumien była używana, gdyż utrzymywał się w niej dziwny zapach. Bohater podjął starania, aby pozbyć się trefnego towaru, ale bezskutecznie. Pewnego wieczoru przybył do nich gość, jakoby znajomy dziadka:

— Отколь ты такой, дед? — немножко грубовато спросил Борис Порфирыч.

Старик вдруг бросил на него взгляд из-под нависших седых бровей, сырой, далекий и жутковатый. И вдруг сам старичок стал какой-то тайный.

Соня испугалась.

— Из того гроба я, — сурово сказал старик, указывая на тот самый пахнущий гроб.

Супруги онемели.

— Мой гроб это. Я его с собой заберу.

И старик тяжело направился к гробу.

— Чужие гробы не надо трогать! — жестко проговорил он и, взглянув на супругов, помахал большим черным пальцем³².

Starzec łączy tu dwa światy: świat żywych i świat martwych, tkwi między życiem a śmiercią. Jest martwy, ponieważ dzieli się z bohaterami swoimi doświadczeniami z tamtego świata, ale jednocześnie żywy, gdyż zachowuje zdolność poruszania się i porozumiewania. Tajemnica związana z tą postacią jest spętowana poprzez zagadkowe zniknięcie małżeństwa Suczkowów, którym kończy się historia. Zniknęli oni po wyjaśnieniu im przez starca tajemnicy śmierci, a jak uczy wedanta — jedynym nauczycielem prawdy o śmierci jest sama śmierć. Wydarzeniem zapowiadającym wizytę dziwnego starca w domu bohaterów jest zniknięcie kota. Kot, który reprezentuje świat podziemny powiązany ze śmiercią, pojawia się również w innych utworach, towarzysząc staruszkom. Zgodnie z wieloma wierzeniami koty mają łatwość kontaktowania się z zaświatami zarówno jako dusze umarłych, jak i wcielenia demonów³³.

Tajemniczość, niezależność i niezwykła sprawność nadają mu [kotu] znamiona obcości, nieprzystawania do dziennego świata śmiertelników i wpisują go w porządek zaświatów. W wielu kulturach świata dusza umierającego człowieka przybierała często postać kota i w ten sposób wędrowała do krainy zmarłych³⁴.

W podobnym kontekście pojawia się obraz starszych ludzi w opowiadaniu *Люди могил*, którego narrator wspomina, jak w dzieciństwie przy cmentarnej bramie zauważył staruszka:

И тогда я увидел этого старика. Он сидел, седой, тихо себе и таинственно на камушке. Вдали виднелась церковь у ворот в христианскую часть. Я, как младенческий искатель, трижды обошел вокруг старика, в которого сразу поверил³⁵.

³² Ю. Мамлеев, *Валюта...*, s. 89–90.

³³ P. Kowalski, *Leksykon — znaki świata*, Warszawa-Wrocław 1998, s. 243.

³⁴ *Ibidem*, s. 241.

³⁵ Ю. Мамлеев, *Люди могил*, [w:] *idem, Черное зеркало...*, s. 119.

Później bohater spotkał na cmentarzu całą grupę tajemniczych staruszków. Są to postaci widywane wyłącznie w tym miejscu, zwane ludźmi grobów i według miejscowej legendy są oni martwi:

Я как-то сразу почувствовал (замогильный холод прошел от спины вниз), что они не совсем люди, было их несколько, как бы нищих, в основном старых людей³⁶.

Ludziom tym towarzyszy również kot:

— Я вчера ночью у могилы Хасана Сулейманова видел кошку с глазами как шары. Старичок вынул из своего нищенского мешка кусочек хлебушка и накормил меня.
— Оборотень то был, а не кот...³⁷

Opowiadanie *Прыжок в гроб* również osnute jest na realiach życia w Rosji. Bohaterami są samotni, pozbawieni pomocy, starzy ludzie — mieszkańcy *комунaлки*: schorowana staruszka Jekatierina oraz jej siostra i kuzyn, którzy zmęczeni opieką nad obłożnie chorą bez szans na wyzdrowienie proponują, że pochowają ją, nie czekając na zgon. Po długim wahaniu Jekatierina zgadza się i kładzie się do trumny. Akt ten można utożsamić z odrzuceniem więzi ze światem materialnym i własnymi pragnieniami oraz intelektem i pogrążeniem się w pustce, co pozwala zbliżyć się do Absolutu. Początkowo przeszkodą w dojściu do tego stanu okazuje się ciało z jego fizjologią oraz uczucia i intelekt, gdyż bohaterkę ogarnia strach przed śmiercią oraz pojawiają się wątpliwości, co do prawnych konsekwencji czynu, jakie grożą jej bliskim. Jednak stopniowo Jekatierina wyłącza się ze świata doczesnego, co można porównać do stanu medytacji, która w tym przypadku jest tak głęboka, że bliscy bohaterki nie mogą rozpoznać, czy jeszcze żyje³⁸. Zakończenie opowiadania ilustruje śmierć zgodnie z doktryną hinduizmu:

Душа Катерины отделилась от тела. Сознание — уже иное — возвращалось к ней. Но она ничего не понимала: ни того, что теперь, после смерти, происходит с ней, ни того, что было вокруг...

Великий Дух приближался к Земле. В своем вихре — в одно из мгновений — он увидел маленькую, влекомую Бездной, никем не замеченную мушку — душу Катерины, и поманил ее. Она пошла на зов³⁹.

Podobny motyw odnajdujemy w utworze *Происшествие*, w którym bohater umarł, lecz jego leżące w trumnie ciało nadal się starzeje:

В гробу Григорий Петрович постарел и вместо своих пятидесяти выглядел лет эдак на сто, а то и на все сто десять. Кожа вдруг одрябла, словно провалилась, глаза были закрыты — но с какой-то нездешней уверенностью и даже твердостью, что-де они уже никогда не откроются. Руки тоже были сложены с полной уверенностью, что они уже никогда не разомкнутся⁴⁰.

³⁶ *Ibidem*, s. 120.

³⁷ *Ibidem*, s. 119.

³⁸ W buddyzmie zen takie stany głębokiej medytacji nazywane są wielką śmiercią.

³⁹ Ю. Мамлеев, *Прыжок в гроб*, [w:] *idem*, *Черное зеркало...*, s. 44.

⁴⁰ Ю. Мамлеев, *Происшествие*, [w:] *idem*, *Черное зеркало...*, s. 74.

W tym przypadku złożenie ciała do trumny, co jednoznacznie kojarzy się ze śmiercią, również można łączyć z oderwaniem się człowieka od rzeczywistości, osiągnięciem pustki, nicości, przy jednoczesnym trwaniu przy życiu ciała podlegającego fizjologicznym procesom. Śmierć może tu oznaczać wyrzeczenie się intelektu, uczuć, pragnień, osiągnięcie pustki, nicości w celu uświadomienia najwyższej jaźni.

Obrazowi starego człowieka w opowiadaniach Mamlejewa towarzyszy często postać dziecka. Nie występuje tu jednak tradycyjna opozycja stary–młody czy konflikt pokoleń. Pisarz nie porusza problemów społecznych ani psychologicznych. W kontekście nauki o nieśmiertelnej duszy — dziwy, która po śmierci jedynie zmienia powłokę cielesną, to właśnie dziecko jest najbliższe starcom, gdyż dzieli ich tylko fakt fizycznej śmierci i narodzin ciała. Dziecko jest „bliskie granicy oddzielającej świat śmiertelników od amorficznych zaświatów, jest symbolem cyklicznego odradzania”⁴¹. Dziecko reprezentuje opozycję *sacrum–profanum* jako konflikt realności i transcendencji. Między starcami a dziećmi istnieje tajemne porozumienie związane z bliskością momentu przejścia — dzieci znają tajemnice śmierci–ponownych narodzin, a starcy są blisko rozwiązania tej zagadki.

Staruszka Jekatierina z opowiadania *Прыжок в гроб* decyduje się na to, by została pochowaną dopiero po uzyskaniu aprobaty małego Nikifora, który widzi więcej niż dorośli:

Привели Никифора. Глаза младенца вдруг словно обезумели. Но это на мгновение. Наталья дала ему конфетку. Никифор съел.

— Будя, будя, — проговорил он со слюной.

И потом опять глаза его обезумели, словно он увидел такое, что взрослые не могут увидеть никогда. А если раньше когда-нибудь и видели, то навсегда забыли — словно слизнул кто-то невидимый из памяти. Но это длилось у Никифора мгновение.

Катерина смотрела на него.

— Одобряет, — вдруг улыбнулась она и рассмеялась шелковым, неслышным почти смехом⁴².

A kiedy bohaterka leży już w trumnie, udając martwą, tylko chłopiec wie, że ona jeszcze żyje.

Dziecko towarzyszy też starcom zwanym ludźmi grobów. Narrator wspomina dziewczynkę, której spojrzenie odkrywa zagadkę transcendencji. Dziecko jest tu przedstawione jako posłaniec z tamtego świata, istota odmiennej natury, mająca metafizyczną moc i żyjąca w innym wymiarze ontologicznym:

Меня поднесло к ней поближе, и я заглянул в ее глаза: не буду имя Создателя употреблять, ибо даже его именем нельзя выразить то, что я увидел...⁴³

⁴¹ P. Kowalski, *Leksykon...*, s. 109–110.

⁴² Ю. Мамлеев, *Прыжок в гроб...*, s. 33.

⁴³ Ю. Мамлеев, *Люди могил...*, s. 120.

A глаз девочки полюбить не мог — какая уж там любовь, просто приковали они меня к себе своей черной пустотой. И никак я не мог понять: эта девочка — дитя человеческого или потустороннее. Но по виду была девочка как девочка⁴⁴.

Spotkanie z dzieckiem sprawiło, że bohater utworu uświadomił sobie istotę bytu, śmierci i nieśmiertelności:

Вышли на помойку. Вдруг вдали я увидел светящийся шар.

„Вот оно, »антиспасение«, — холодно подумало мое прежнее „Я“, еще оставшееся во мне. Что это был за шар? Проекция моей тайной внутренней религии? Тень посланного ангела или монстра?

Шар все возгорался и возгорался.

И я пошел туда — возможно, к своему будущему „Я“, которое настанет после многих и многих смертей⁴⁵.

Spotkanie z dzieckiem miało też decydujący wpływ na życie starego przestępcy Michaiła Sawieljewa z opowiadania *Вечерние думы*. Widok i zachowanie pięcioletniego chłopca, dziecka ofiar tego bezwzględного mordercy, wywołał wstrząs w jego psychice:

Вдруг из ванны, она в глубине коридора была, мальчик ихний выходит: крошка лет пяти, он еще ничего не видел и не понял, весь беленький, невинный, светлый и нежененький. Смотрит на меня, на дядю, и вдруг говорит: „Христос воскрес!“ — и взглянул на меня так ласково, радостно. И правда. Пасха была. Со мной дурно сделалось. В одно мгновение как молния по телу и уму прошла — и я грохнулся на пол без сознания⁴⁶.

Tu również dziecko jest przedstawione jako element łączący dwa światy — doczesny i wieczny; dzięki niewinności zdolne jest do mistycznych objawień. Podobnie jak w utworze *Люди могил* to właśnie dziecko wskazuje głównemu bohaterowi wyższy transcendentny sens istnienia i zmienia jego światopogląd — Sawieljew u schyłku życia stara się odpokutować za grzechy i idzie do klasztoru⁴⁷. W opowiadaniach tych bohaterowie skłaniają się jednak ku różnym religiom: w *Людях могил* jest to hinduizm, a w *Вечерних думках* — chrześcijaństwo.

Obrazy starców w opowiadaniach Jurija Mamlejewa są pretekstem do prezentacji filozoficznych poglądów pisarza na istotę bytu, śmierć i nieśmiertelność. Ilustracja starości wyłamuje się z tradycyjnej dla kultury rosyjskiej sakralizacji — starość nie posiada tu wysokiego duchowego statusu. Obrazy realności łączą się w prozie Mamlejewa z mistyką, wiarą w nieśmiertelną duszę i jej wędrówkę. Odbiegają więc rozważania pisarza od rosyjskiej tradycji religijno-filozoficznej, albowiem, pomimo odwołań do chrześcijaństwa, *nota bene* incydentalnych, opierają się głównie na systemach hinduistycznych.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 121.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 124.

⁴⁶ Ю. Мамлеев, *Вечерние думы*, [w:] *idem, Черное зеркало...*, s. 21.

⁴⁷ W obrazie dziecka u Mamlejewa widoczne są nawiązania do twórczości Fiodora Dostojewskiego, do takich postaci, jak Kola Krasotkin, Nelly — wnuczka Smitha, Markiel — brat Zosimy, Iljuszeczka Sniegiriow i in.

Истоту прозы Мамлејева трафне ујаг Гленрих Сапгир:

Когда при свете настольной лампы он читал вкрадчивым шепотом свои творения — прозу или стихи, создавалась особая интимно-сладковатая атмосфера, и мы погружались в нее, как в теплую ванну. Несмотря на узнаваемую барачно-затхлую конкретику, то была не реальность, а реальная ирреальность, все происходило не снаружи, а внутри человека, вернее, писателя Мамлеева⁴⁸.

Bibliografia

- Czubała H., *Realizm metafizyczny. Literatura w poszukiwaniu formy pojemnej*, Kraków 2009.
- Heidegger M., *Bycie i czas*, tłum. B. Baran, Warszawa 1994.
- Kowalski P., *Leksykon — znaki świata*, Warszawa-Wrocław 1998.
- Kramer K.P., *Śmierć w różnych religiach świata*, tłum. M. Chojnacki, Kraków 2007.
- Majkrzak H. SCJ, *Starość człowieka jako problem filozoficzny w myśli klasycznej*, „Człowiek w Kulturze” 14 (2002).
- Ortega y Gasset J., *Bunt mas*, tłum. P. Niklewicz, Warszawa 2002.
- Pietrzycka-Bohosiewicz K., *Metafizyka „ja”. Jutryzm „Ja” Jurija Mamlejewa (doktryna filozoficzna i jej „refleksy” w powieści „Włóczykije”)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2013, nr 4.
- Альперович В.Д., *Геронтология. Старость: социокультурный портрет*, Москва 1998.
- Бодрийяр Ж., *Система вещей*, tłum. С. Зенкина, Москва 2001.
- В потустороннем мире все по нотам разложено*, Интервью с Юрием Мамлеевым, „Перемены” 28.06.2012.
- Елютина М.Э., *Современный дискурс социальной геронтологии*, Саратов 2003.
- Карсаевская Т.В., Шаталов А.Т., *Философские аспекты геронтологии*, Москва 1978.
- Лакан Ж., *„Стадия зеркала” и другие тексты*, tłum. А. Абрамовой, Париж 1992.
- Мамлеев Ю., *Валюта*, [w:] *idem*, *Черное зеркало*, Москва 2001.
- Мамлеев Ю., *Дорога в бездну*, [w:] *idem*, *Черное зеркало*, Москва 2001.
- Мамлеев Ю., *„Мои герои задаются вопросами, на которые разум не в состоянии ответить”*. Беседу веда Л. Лаврова, [w:] *idem*, *Судьба бытия. За пределами индуизма и буддизма*, Москва 2006.
- Мерло-Понти М., *Око и дух*, tłum. А.В. Густыря, Москва 1992.
- Нефагина Г., *Русская проза конца XX века*, Москва 2003.
- Нефагина Г., *Штрихи и пунктиры русской литературы XX века*, Минск-Слупск 2008.
- Пигров К.С., *Экзистенциальный смысл настоящей старости*, [w:] *Философия старости: геронтология*, wyd. 24, Санкт-Петербург 2002.
- Решетов Т., *Метафизика Мамлеева*, [w:] Ю. Мамлеев, *Судьба бытия*, Москва 2006.
- Семыкина Р.Н., *Метафизика инобытия в творчестве Ф.М. Достоевского и Ю.В. Мамлеева*, „Ползуновский вестник” 2005, nr 3.
- ...*Теперь поговорим о тьме*, Интервью с Юрием Мамлеевым, „Элементы” 2000, nr 2.
- Трунин С.Е., *Рецепция Ф.М. Достоевского в романе Ю.В. Мамлеева „Блуждающее время”*, „Научные труды Кафедры русской литературы БГУ” 2004, nr 3.
- Шевченко Л., *Русская проза трех последних десятилетий (70–90 годы XX века)*, Kielce 2002.
- Ямпольский М., *Беспамятство как исток*, Москва 1998.

⁴⁸ *Сапгир о Мамлееве*, [w:] *Русская неофициальная поэзия*, <http://rvb.ru/np/publication/sapgir3.htm#34> [dostęp: 3.05.2015].

Old people in novels of Yuri Mamleyev (*The End of the Century*)

Summary

The purpose of the article is an examination of the images of old men and women in *The End of the Century* — a series of short stories by Yuri Mamleyev. Elderly characters in the series are almost always presented in the context of the end of their lives and are a pretext to present the author's philosophical views on the nature of existence, death and immortality. Images of reality in *The End of the Century* are combined with the mystique, the belief in the immortal soul and its journey. Mamleyev's philosophical views are based on Vedanta and Advaita Vedanta. Hence, his considerations do not fit into the mainstream of the Russian religious-philosophical tradition.

Old people in *The End of the Century* combine the world of the living with the world of the dead, they are capable of crossing the border — death — in both directions. The characters are often accompanied by a cat — which in different beliefs is associated with the ability to communicate with other worlds — and a child, a being close to the border separating the mortal world from the amorphous underworld, a recurring symbol of rebirth.

Keywords: Yuri Mamleyev, old age, novel, metaphysical realism, Vedanta

Старики в рассказах Юрия Мамлеева (цикл *Конец века*)

Резюме

В статье анализируются образы пожилых людей в цикле рассказов Юрия Мамлеева *Конец века*. Старые люди почти всегда представлены здесь в контексте конца жизни, и в такой контекст вводятся философские рассуждения писателя о природе бытия, смерти и бессмертия. При этом изображение реальности сочетается с мистикой, верой в бессмертие души и ее переселение. Поскольку свои философские взгляды писатель основал на учениях веданты и адвайта-веданты, то они не вписываются в русло русской религиозно-философской традиции.

Старики/старухи в произведениях Мамлеева объединяют мир живых и мир мертвых, они способны пересекать границу, которой является смерть, в обоих направлениях. Часто этих персонажей сопровождают кошки, которым в разных верованиях приписывают способность общаться с другими мирами, а также дети, находящиеся близко к границе, разделяющей мир смертных и аморфную преисподнюю, и являющиеся символом повторяющегося возрождения.

Ключевые слова: Юрий Мамлеев, старость, рассказ, мистический реализм, веданта